

ФІНАЛІСТ ЄВРЕЙСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ ПРЕМІЇ

ЗОЛОТА МЕДАЛЬ У НОМІНАЦІЇ
«ВИБІР БАТЬКІВ»

СРІБНИЙ ПРИЗЕР КОНКУРСУ
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДЛЯ ДІТЕЙ «EUREKA!»

Цю книгу присвячую півтора мільйонам єврейських дітей, яких убили в часи Голокосту, та всім нешаримцям, і не тільки тим, хто вижив, а й усім хлопчикам, котрі мешкали зі мною в кімнаті № 7 шкільної будівлі L417 протягом двох із половиною років мого ув'язнення в концтаборі Терезін у Чехословаччині. Більшість із них були значно талановитішими за мене, але, на жаль, їхнє життя та внесок у суспільство перервали, отруївши газом після прибуття до Освенцима. А також нашому лідеру Френсісу Маєру, відомому як Франта, який у віці двадцяти років долав надзвичайно складні життєві перепони та став батьком приблизно для вісімдесяти невагомних хлопчаків, навчав їх виживати шляхом формування командного духу, що зберігся дотепер, —

МАЙКЛ ГРЮНБАУМ.

Присвячую сім'ї Грюнбаумів — попереднім, теперішнім і майбутнім поколінням, —

ТОДД ХАСАК-ЛОВІ.

ВСТУП

У травні 1945 року, за кілька днів після звільнення з Терезінського концтабору, мама написала листа родичам, які мешкають за кордоном:

«Це перший лист, у якому грізні, нескромні очі цензорів не можуть прочитати мої думки. Я не знаю, з чого почати, щоб описати вам (нічого не оминувши) все, що ми пережили за роки від нашої останньої зустрічі. Кожна листівка, кожна посилка від усіх вас була часточкою тепла, частинкою щасливого оточення, яке ми втратили. Я пишу вам таким, якими вас пам'ятаю, і все ж є відчуття, що ми ніколи не зможемо знайти спільну мову з тими, кого не торкнулася війна, хто, на щастя, ніколи не пізнає того жаху, страху та глибокої журби, що ми зазнали за ці роки.»

У нас майже немає надії знайти когось [із наших родичів живим]. Нас самих урятувало диво. Нас тричі обирали для транспортування, а Мішу — навіть чотири рази! Ви не можете уявити контраст між життям і смертю! Ми маємо гарний вигляд, хоча харчування було дуже вбогим. Для кращого розуміння наведу приклад: ми — усі троє — за два з половиною роки з'їли три яйця. Ми потайки їх роздобули. Вони коштували 170 крон за штуку. Сестра Міші працювала у пральні, а Міша був посильним — замість коня. Іноді він ходив до друга, ховаючи під курткою зошит, щоб повчитися з ним, але ці спроби закінчувалися невдачею»

через безліч перешкод і брак часу. Нам доводилося працювати по десять годин на день. Ми ще не знаємо, що чекає на нас у майбутньому. Нікого з наших давніх друзів більше немає серед живих. Ми не знаємо, де житимемо. Нічого! Але десь у світі все ще є сонце, гори, океан, книжки, маленькі охайні квартири й, можливо, відродження нового життя».

Про яке таке місце писала моя мама? Де ж це змушують хлопчика працювати по десять годин на день замість того, аби ходити до школи? Що таке «транспортування» й навіщо було потрібне диво, щоб урятувати нас від нього? І що ж це за диво?

Книга, яку ви зараз прочитаете, відповідь на ці та багато інших запитань. Це книга про мій досвід з дев'яти до п'ятнадцяти років, коли німецька нацистська армія захопила Прагу, моє рідне місто, а потім зробила все можливе, аби цілком знищити єврейську громаду Праги. Це історія, якою я наважився поділитися зі світом лише в літньому віці. Чому я чекав сімдесят років, щоб розповісти про це? Та це вже геть інша історія.

Коли 1974 року моя мати померла, я успадкував альбом, що вона збрала після війни. Це альбом, створений з пам'ятних речей, які вона зберегла з Терезіна. Терезін був перехідним табором у Північній Чехословаччині, куди звозили більшість євреїв із країни (і деяких — з інших частин Європи), перш ніж відправити їх до Освенцима для знищення.

Із сентиментальних причин я зберігав її альбом усі ці роки. І тільки коли теж досягнув «похилого віку», вирішив знайти місце, де про нього дбатимуть так само добре. Я вибирав між Меморіальним музеєм Голокосту у Вашингтоні, що в окрузі Колумбія, Музеєм гетто в Терезіні в Чеській Республіці, Єврейським музеєм у Празі та Бейт-Терезієнштадтом, кібуцем в Ізраїлі, де збирають і демонструють пам'ятні речі Терезіна. Я вирішив пожертвувати цей альбом, а також свою книгу пам'яті, у якій чимало моїх сусідів з кімнати в Терезіні написали пам'ятну сторінку, Меморіальному музею Голокосту Сполучених Штатів, бо відчував, що це безпечне місце. До того ж вони мали

фінансові ресурси, аби зберегти для нащадків ці дві цінні речі в гарному стані.

Пані Джудіт Коен, одна зі зберігачок музейних фондів, завтавши до мене додому, не могла повірити, що їй так пощастило, адже наразі музей отримує обмаль таких пожертв. Я передав їй не один-два документи, а цілу колекцію, добре збережену й упорядковану. Музей був у такому захваті від мого дарунка, що вирішив присвятити сторінку у своєму календарі за 2010 рік моїй матері та нашій родині. Крім того, пані Коен узяла кілька сторінок з маминого альбому й домовилася, аби їх долучили до постійного зібрання музею. Ба більше, вона зняла короткометражний фільм для музейної колекції «Куточок кураторів»; де узагальнено наш досвід за часів нацизму.

Така от радість надихнула мене на написання дитячої книжечки з малюнками. В оригінальній версії ведмедик розповідав, як наша сім'я уникала транспортування з Терезіна до Освенцима, а отже, смерті в газових камерах, що чекала на нас там. Якщо ви хочете знати, чому я обрав саме ведмедя для цієї історії, вам доведеться прочитати цю книгу; обіцяю, ви знайдете в ній відповідь. Я написав твір для дітей, бо знати, що на оповідання для читачів такої вікової категорії існує великий попит. До того ж багато років тому я мав досвід написання кількох історій, які розповідали різні тваринки.

Коли оповідання було завершено, почався тривалий процес пошуку того, хто зміг би його опублікувати. Я надіслав безліч листів літературним агентам і видавцям. Проте ніхто не хотів видавати написану мною історію. Одна з причин, яку мені називали, полягала в тому, що малюки, які ще грають із плюшевими ведмедиками, за віком не готові дізнатися про Голокост; а діти, котрі до цього готові, уже не грають із плюшевими ведмедиками. Тож склалося враження, що для такого дитячого оповідання є надто вузький спектр потенційних читачів.

На щастя, трапився один видавець, який поцікавився, чи готовий я співпрацювати з професійним письменником, котрий зміг би допомогти розповісти мою історію для аудиторії

середньої школи. Я охоче пристав на цю пропозицію. Далі було ще кілька років роботи з одним письменником, потім — з іншим, аж доки вийшла ця книга. Маю зізнатися, що я дуже задоволений результатом.

Ця книга — дивовижний приклад мужності, завзятості, винахідливості, стійкості й надзвичайного бажання однієї людини (моєї матері) залишитися живою з надією, що, зрештою, настануть кращі часи. Це сталося нешвидко, але ці часи все ж настали, хоча вже на іншому континенті. Опинившись на волі 1945 року, ми приїхали назад до Праги, де щосили намагалися повернутися до нормального життя. Однак незабаром почало здаватися, що комуністи прагнуть захопити владу. Моя мати, побачивши напис на стіні, попросила друзів зі Сполучених Штатів оформити для нас візи. За шість тижнів після офіційного комуністичного перевороту ми залишили Чехословаччину, проте нам довелося протягом двох років чекати на Кубі, перш ніж ми отримали квоту на в'їзд до США.

Як і мріяла моя мама, нам успішно вдалося відбудувати наше життя тут. Ми починали майже з нуля. Чотири рази ми втрачали все наше майно. Спочатку нацисти конфіскували все, що могли. Потім не стало тих речей, котрі ми намагалися врятувати, надіславши їх на склад у Лондоні, який згодом розбомбили німці. Ми змогли взяти із собою до Терезіна лише сто фунтів на кожного. Повернувшись додому, забрали від сусідів і друзів тільки кілька наших речей. Те, що відсилали кораблем до Нью-Йорка перед від'їздом із Чехословаччини, було продано з аукціону, бо хтось забув заплатити щомісячну орендну плату. Тому нам щоразу доводилося починати все спочатку. Але ми збагнули, що матеріальні блага можна замінити, та й, загалом, вони не такі важливі. Ми із сестрою змогли знайти кохання на все життя, побудувати нові родини, подарувавши мамі заслужене щастя.

Проте в оповіді, яку ви тримаєте зараз у руках, не йтиметься про це щастя. Ця книга про найскладніші роки мого життя, настільки тяжкі, що я ледь не помер, коли мені не минуло ще й п'ятнадцяти. Дещо з цього вже описано у книзі моєї покійної

дружини Тельми Грюнбаум, яка була видана близько десяти років тому й мала назву «*Нешарим: діти, що пережили Терезін*». Але це перша розповідь про ті події для читачів такого самого віку, якого я був тоді.

Згадуючи про Голокост у наші дні, люди часто кажуть: «Ніколи не забувайте». Я, звісно, погоджуюся з ними, але перш ніж обіцяти щось пам'ятати, потрібно насамперед це знати. Сподіваюся, ця книга стане своєрідною «спільною мовою», про котру моя мати писала у своєму листі 1945 року. Я вірю, що, прочитавши її, ви зможете зрозуміти світ, у якому ми жили (і мало не померли) від 1939-го до 1945 року. І, припускаю, пізнавши цей світ по-справжньому, ви вже ніколи його не забудете.

Майкл Грюнбаум

11 березня 1939 року

Мій рекорд — п'ятнадцять.

— Чому ти поспішаєш, Мішо? — батько запитував про це, відколи ми вийшли з квартири. — Пригальмуй, — казав він мені, майже сміючись, доки ми йшли вздовж річки. Влтава. Найкраща річка у світі.

Він не знав, що я розминаюся, готуюся. Тому що сьогодні — той самий день, я це відчуваю.

Батькові не подобається поспішати.

— Людина не повинна поспішати в шабат, — нагадав він мені вже разів зо п'ять.

Я не можу його звинувачувати, адже він так багато працює весь тиждень. Тобто він майже не з'являється вдома, іноді навіть ночувати не приходить. А завтра їде до Лондона в робочих справах. Я ненавиджу, коли його немає поруч, але, гадаю, коли ти один з адвокатів найзаможнішої родини у Празі, то чиниш так, як тобі кажуть.

У мене теж є робота — побити власний рекорд. Сьогодні.

Ми майже біля моста. Чехів міст. Чайки шугають одна за одною вздовж річки, граючи у свої таємні ігри. Замок, як зазвичай, височіє до небес. Можливо, ми зможемо поїхати туди, коли тато повернеться з поїздки. Побачимо зміну варті, поглянемо на місто внизу. Я запитаю про це в батька, коли він не сердитиметься на мене.

Ми повертаємо з набережної на міст, де людно й чимало автівок. Чудово. А от і Павел Горен, наш лікар. Так сталося, що він має найбільше черевце з-поміж усіх лікарів у світі. Але чому він прямує від Старонової синагоги? Байдуже, це ідеально. Він відверне батькову увагу.

— Шабат шалом, Павеле, — вітається тато.

— Вітаю, Карле, — відказує Павел і куйовдить моє волосся, торкаючись своїм животом мого вуха.

— Скажи-но, Мішо, ти знову виріс?

Але я не відповідаю. Тому що міст зараз досконалий. Люди похилого віку з ціпками. Дівчата базикають із друзями. Пара із собакою.

— Це Магда, вона хвора, — зазначає Павел моєму батькові. — Щороку в березні те саме.

Гадаю, мені мало б бути неоднаково, але наразі я маю важливіші справи, про які слід подбати. Крім того, я впевнений, що за мить вони почнуть розмовляти про Німеччину, Гітлера та нацистів, про котрих тільки й балакають нині дорослі. Це так нудно.

Нас проминають трое хлопчаків. Вищих за мене, та що з того?

Я йду.

Один із них каже:

— Наступний чемпіонат світу — наш. Ось побачиш.

— Нізащо, — заперечує найвищий. — Бразилія нас перемає. Знову.

— Ти з глузду з'їхав? — утручається в розмову третій хлопчик. — Олдржих тільки вдосконалює свою гру.

— Ви обое — ідіоти, — резюмує високий.

Вони припиняють сперечатися, тицяючи пальцями один в одного.

От і добре. Я проходжу повз них.

Один, два, три.

Далі йде дід, повільно човгаючи. Не проблема.

Чотири.

І дві жінки. Одна з них котить попереду дитячий візочок. На жаль, діти не рахуються, та все ж.

П'ять, шість.

Колись це стане олімпійською подією. Принаймні варто було б. У Празі відбудуватимуться Олімпійські ігри, а я буду національним героєм. Грюнбаум зараз поставить нову

позначку! Він обганяє німця. Тридцять сім! Тридцять сім осіб пройшли одним мостом! Новий олімпійський рекорд!

Так, мені потрібно зосередитися. Бігати заборонено. Якщо ти побіжиш і тебе піймають, то дискваліфікують.

А ось родина. Схожа на нашу. Хлопчик і його сестра. На вигляд вона років на чотири старша за нього, як і ми із сестрою. Цікаво, чи каже вона йому, щоб він не поведився, як дитина? Неважливо. Вони кидають шматочки хліба чайкам.

Сім, вісім, дев'ять, десять.

Не можна відволікатися на середині. Ані на човен, що пропливає внизу. Ані на бажання повернутися, щоб побачити стародавній замок, хоча звідси його видно краще. Адже це найбільший замок у світі. Присягаюся, іноді його чотири шпилі, особливо найвищий на маківці собору, зникають у хмарах.

— Майкле Грюнбаум! — кричить на мене батько. — Що ти робиш?

Я вдаю, що не чую його. Він не гніватиметься; мій батько майже ніколи не гнівається. Ще одна причина, чому він найкращий тато у світі.

А ось хлопець із дівчиною, які тримаються за руки. Легко.

Одинадцять, дванадцять.

Ще чотири — і буде рекорд.

Жінка вигулює собаку.

Тринадцять.

Двоє чоловіків сперечаються німецькою. Вони йдуть швидко, ніби все знають, ніби їх відрядили сюди для того, аби завадити найкращому з тих, кого обрала вся нація. Але не так просто, джентльмени. Може, мої ноги й короткі, однак прудкі.

Чотирнадцять, п'ятнадцять!

Я досяг свого рекорду.

Тільки є одна проблема. О ні! Нікого не лишилося. І кінець моста, що хутко наближається, лише за п'ятдесят футів.

Утім, рекорд усе ж вражаючий.

Але що це? Хтось проминає мене!

Високий чоловік у шортах. Мама сказала б, що для шортів ще занадто холодно. Маю погодитися з нею, хоча